

ARTICLES

EN EL MIL·LENARI DE CATALUNYA

ELS INICIS DE LA CIRURGIA CIENTIFICA EN EL NOSTRE PAIS

M. Broggi

Els inicis de la cirurgia vénen de molt lluny, però la cirurgia científica, tal com avui l'entendem, com a disciplina basada en l'observació i l'experimentació i, per damunt de tot, en l'estudi de l'anatomia, data de pocs segles. En el nostre país podem dir que començà tard, ja entrat el segle XVIII per obra de Virgili, mentre que en els altres llocs d'Europa aquest començament coincideix amb el moviment renaixentista del segle XVI. Però, repassant la història, veiem que aquí existeixen precedents excepcionalment importants en èpoques anteriors, molt més que en altres països d'Occident.

En les cultures passades hi hagué notòries escoles de cirurgia i es desenvoluparen tècniques que requerien una evident pràctica i habilitat, com fou a l'Índia, Egipte, Babilònia i Grècia. Eren pràctiques que es trasmetien per comunicació directa i que generalment mancaven de base anatòmica. Després de la caiguda de l'Imperi Romà molts d'aquests coneixements es perderen o es dispersaren. No obstant, quedaren focus aïllats en els que persones erudites conservaren i conrearen aquests coneixements de les cultures antigues, localitzats sobretot a l'orient Mitjà i a Egipte.

Quan tingué lloc la gran expansió musulmana en el segle VIII, les invasions serviren també de vehicle per a trasmetre els dits

coneixements vers Occident, cap a Sicília i el Sud d'Itàlia per una banda i vers la península ibèrica per l'altra. En aquests llocs es formaren escoles de traductors i centres culturals importants en algun dels quals, en sobreviure el reflux islàmic, s'aconseguí logrà conservar sota l'empar i protecció d'alguns ordes religiosos. De tots aquests centres, cal citar com a principals el de Montecassino a Itàlia i Còrdova i Toledo a la nostra península. En aquests centres hi conviuen en harmonia els intel·lectuals àrabs amb els jueus i els cristians, i compartien, junt amb els coneixements filosòfics i científics, el de les pràctiques mèdiques i les tècniques quirúrgiques més acreditades de les antigues civilitzacions. Un d'aquests centres, amb característiques especials, es formà en terres catalanes i constituí el que després fou el famós centre universitari de Montpeller.

La invasió dels sarraïns anà acompanyada de persecucions i violències, sobretot en aquells períodes d'exacerbat fanatisme religiós, en els quals els esmentats estudiosos àrabs i jueus foren particularment perseguits i sacrificats, amb què es veieren obligats a cercar refugi en els regnes cristians limítrofs, especialment cap aquelles terres depenents de la dinastia carolíngia, que es caracteritzaven per la seva tolerància i comprensió. Pel que es refereix als ci-

* Conferència pronunciada a l'Ajuntament de Tarragona el dia 17 d'abril de 1989 amb motiu del bicentenari de l'Hospital de Sta. Tecla i St. Pau.

rurgians ja es troben estatuts sobre el seu exercici que daten del segle XI en els que es parla dels títols i del deure d'ensenyar a deixebles. Segons Forgue (1) ja en el segle XII existia a Montpeller un centre important d'ensenyament i pràctica mèdico-quirúrgica, en el qual hi havia contribuït intensament en la seva constitució l'element àrab i jueu, fet natural si tenim en compte que en aquella època aquests eren els únics depositaris dels coneixements mèdics. Forgue en el seu estudi remarca que foren aquests fugitius de la península els que originaren la florent escola de Montpeller, i això, històricament, ens situa en el mil·lenni. Un altre fet important a remarcar és el règim de llibertat que imperava en aquesta escola i que troba la seva expressió oficial en la famosa declaració de Guillem VIII, en data del 1181 en la que diu: "Res de restriccions, res de monopolis, plena llibertat d'ensenyament i d'exercici. El primer nouvingut, sense distinció de procedència ni de religió pot posar una escola del seu ofici en la vila senyorial dels Guillems. Es tracta d'una crida a tots els valors i a totes les competències; mestres i pràctics quedaran jutjats per les seves obres".

Aquest règim de llibertat va fer que els mestres i les escoles s'hi multipliquessin i que s'hi reunissin tots aquells fugitius, que a més de ser els principals dipositaris dels coneixements mèdics de l'època, portaven amb ells la coneixença que dóna el contacte amb les diferents civilitzacions. Amb la qual cosa hom pot molt ben dir que l'Escola de Montpeller representa la veritable successora de Grècia i de la medicina hipocràtica. Entre altres coses fou permesa, ja en el segle XII (1) la pràctica de disseccions abans que en cap altre lloc, cosa que contribuï fonamentalment, no sols a la creació de l'anatomia, sí que també al desenvolupament de la cirurgia, perquè, tal com diu Chauviac, "el cirurgià que opera sense conèixer l'anatomia és com l'artesà que no coneix la matèria sobre la qual treballa".

Recordem les grans figures d'Henry de Mondeville i de Guy de Chauviac que són, indiscutiblement, els personatges més importants de la cirurgia d'aquella època i la

influència de la qual s'estengué per tot arreu, ja que la cirurgia, que fins aleshores havia estat una pràctica totalment empírica, es convertia per primera vegada en quelcom raonat i basat en estudis anatòmics. El llibre de Chauviac "Chirurgia Magna", escrit en català, fou traduït en sis idiomes i durant més de tres segles fou el llibre de text indiscutible de totes les escoles de cirurgia.

Aquesta escola tal com remarca Cardoner (3), té un singular interès per a tots nosaltres, ja que, a més de la seva transcendència a escala mundial, constitueix el punt de partida de la medicina catalana, puix que Montpeller fou un domini català fins l'any 1348 en què el rei Jaume III de Mallorca va transferir la ciutat llenguadociana al rei de França. Aquesta primera fase és, indiscutiblement, la més extraordinària ja que està marcada per un esperit liberal que no lliga amb res més d'aquells temps. Quan Chauviac, diu Forgue (4)", parlant dels cirurgians d'Itàlia, que ells es segueixen l'un a l'altre, com fan les grulles?, ja que l'un no diu mai res més que el que l'altre diu. Jo no sé si això és per por o per amor, que no vulguin escoltar més que allò que és ben conegut i aprovat per l'autoritat; cal deixar de banda aquestes pors i afeccions, ja que si bé Sòcrates i Plato són els nostres amics, la veritat ho és encara més". I amb això ens revela les seves idees liberals d'emancipació enfront de l'autoritat dels textos i aquest és exactament l'esperit de la ciència moderna. A més, en aquells moments l'ensenyament era comú de la cirurgia amb la medicina, i és el mateix autor que en 1373 exigeix que el cirurgià sigui coneixedor de la medicina.

Després, les circumstàncies canviaren i aquell règim de llibertat d'ensenyament fou substituït per un altre de control d'idees i de restriccions. El 1376 s'acaba el règim de tolerància i les indulgències i a la Universitat de Montpeller és prohibí l'ensenyament i l'exercici de la cirurgia i les pràctiques anatòmiques. No obstant, Montpeller seguia brillant, amb la seva aureola de gran prestigi, encara que les coses ja no fossin com abans. Aquest canvi representà un retrocés important en l'evolució de les cièn-

cies mèdiques i les coses seguiren estanca-des fins al segle XVI (dos cents anys), en que apareix en el nord d'Itàlia el fenomen del Reneixement amb tota la seva grandiosa transcendència i expansió. Tinguem en compte que en l'obra de Vesali s'hi troben nombrosos catalanisms en la seva nomenclatura, tal com ha fet notar Garcia Goyanes en els seus interessants estudis (5), cosa perfectament explicable si hom té en compte que l'únic precedent amb què comptava era l'obra dels anatòmics de Montpeller, realitzada tres segles abans.

El moviment reïnaxentista, que ha estat l'origen de tota la ciència i la tecnologia moderna, es veié recolzat per la gran facilitat de comunicació que representava el descobriment de la impremta i així fou com s'estengué ràpidament per tota l'Europa i Anglaterra. La península ibèrica, però, en quedà bastant marginada per la seva posició i política d'aïllament, cosa que durà fins al segle XVIII, en què el nostre país s'obre per fi a aquest corrent de progrés que impera en l'època moderna. En el terreny de la cirurgia, això fou l'obra de dos catalans il·lustres, Virgili i Gimbernat, nascuts els dos al camp de Tarragona.

En iniciar-se el segle XVIII, l'ensenyament i la pràctica de la medicina i de la cirurgia es mantenien aquí en un baix nivell, mentre que a França s'havien efectuat grans avenços que, com és natural, es reflectien en la Universitat de Montpeller, tan propera a nosaltres.

Virgili nasqué a finals del segle XVII a Vil·lalonga del Camp, prop de Reus. El seu naixement coincideix amb la mort del fill de Felip IV, Carles II, últim dels Àustries. La poca salut d'aquest i la manca de descendència directa, féu que la successió fos conflictiva. El testament de Carles II va ser a favor de Felip d'Anjou, nét de Lluís XIV, cosa que provocà la protesta de part dels contraris de la política dels Borbons, posició en què es trobava Catalunya. De la guerra de successió se'n derivà la pèrdua dels nostres furs i prerrogatives, així com dels Estudis Generals de Barcelona, que foren traslladats a Cervera.

La primera època de la vida de Virgili va transcórrer, doncs, en un ambient de llui-

tes, inestabilitat i ressentiments. Els seus pares eren pagesos benestants i es dedicaven a les feines del camp a les que Virgili anava destinat. És interessant remarcar que el qui va inclinar a l'exercici i estudi de la cirurgia fou l'amistat amb Jaume Esteva, que exercia de metge al seu poble de Vil·lalonga. Jaume Esteva va ser el que despertà en aquell noi de pagès un gran interès per la medicina i per l'estudi del cos humà. Al seu costat veié malalts, ferits, ajudà a practicar autòpsies i rebé explicacions sobre els diferents òrgans i les seves funcions. Creiem remarcable, veritablement extraordinària, la personalitat d'aquell metge de poble donat l'ambient general d'ignorància i de manca de preparació en tots els ordres que imperava en el nostre país a primers del segle XVIII. Els estudis universitaris eren pèssims i estaven completament apartats de la realitat i la cirurgia era molt rudimentària i es reduïa a les sagnies, arrencar queixals i a poc més. Serveixi com anècdota que quan la guerra de successió, el 1715, l'Arxiduc d'Àustria fa una crida a Barcelona assenyalant la manca de cirurgians competents i autoritzant a exercir l'ofici a tothom sense limitacions (6). Mentre a Espanya la cirurgia estava en mans de persones irresponsables, a França en canvi des de feia molt de temps ja existia un Col·legi de cirurgians, que en el segle XVI fou elevat a la categoria de Facultat i en el que es donaven cursos d'anatomia i d'altres matèries i proves d'examen que conferien als graduats una categoria i dignitat de la que mancaven en el nostre país.

Per indicació de Jaume Esteva, Virgili abandonà la seva heretat deixant-la en mans dels seus germans i partí cap a Tarragona, on entrà a l'Hospital com a infermer. Allí, a l'Hospital, sentí parlar del prestigi i de la qualitat de la cirurgia que es practicava a l'altra banda dels Pirineus. Sense pensar-s'ho gaire i amb els pocs recursos de què disposava emprengué al llarg viatge cap al Nord, on fou molt ben acollit. Convençut del valor fonamental de l'anatomia es dedicà amb gran delit a la dissecció i a l'estudi del cos humà, mentre estudiava i aconseguia el grau de cirurgia a la Universitat de Montpeller. Amb aquest títol a la mà,

ingressà fàcilment com a cirurgià en els Exèrcits de Terra. Això era el 1724 i tenia 25 anys.

Al cap de pocs anys entrà en acció en la campanya contra Gibraltar, en la que la seva superioritat sobre els altres destacà notòriament, tant, que cridà l'atenció de tothom, entre ells la de D. Joan de Lacomba, cirurgià Major de l'Armada. Aquest era home de gran capacitat d'organització i iniciativa, entrà en relació amb Virgili i actuaren conjuntament en diverses campanyes, i es creuà entre ells una mútua amistat, puix que eren dues personalitats semblants quant a formació i caràcter.

Un cop acabada l'acció militar contra Gibraltar, Virgili demanà i li fou concedit el trasllat a l'Armada, amb la qual cosa pogué romandre a Cadis al costat de Lacomba, amb qui, després de comentar moltes vegades l'estat lamentable de la cirurgia a Espanya, i la necessitat imperiosa d'aixecar aquest nivell i procurar equiparar-lo al de França decidiren que es feia necessària la creació d'escoles basades en l'estudi de l'anatomia. D'aquí sorgí la idea que portà a la creació dels Reials Col·legis de Cirurgia i tot seguit es posaren a elaborar un projecte de reglamentació i ordenances, on es veu la intenció de crear una veritable escola, d'on sortissin gent ben preparada per exercir la cirurgia.

Comencen dient *"Que ningún cirujano será aceptado en la marina sin que primero sea examinado y aprobado por el Cirujano Mayor"*. En un altre article autoritzen a acceptar cirurgians estrangers, donada la deficiència dels nostres. I s'autoritza també a expulsar aquells que demostrin incompetència, puix que aquest cos ha d'estar format pels més hàbils i perfectes que sigui possible. L'article 21 dia: *"Todos serán obligados a asistir a las demostraciones anatómicas que se hicieren en el Hospital, en la forma y tiempo que determine el Cirujano Mayor"*.

En mig de tot això s'embarcà i féu nombrosos viatges, que li donaren ocasió d'observar i descriure les condicions missèrrimes en què vivien els tripulants i les malalties que els afectaven. El 1733 sabem que féu un viatge a París, on presentà a l'Acadè-

mia, la seva tècnica sobre la traqueotomia com a tècnica pròpia, que havia practicat nombroses vegades en casos de malalts amb obstruccions glòtiques. Comunicació que causà sensació per la seva importància i originalitat.

Després de la mort de Lacomba al 1749 fou nomenat Cirurgià Major de l'Armada i s'ocupà intensament del Reial Col·legi de Cadis, augmentà les exigències i procurà elevar el nivell cultural, moral i social dels cirurgians, considerats fins aleshores, tal com hem dit anteriorment, com a practicants menyspreables de baixa qualitat. Es preocupà també pels instruments quirúrgics i organitzà intercanvis d'alumnes amb escoles estrangeres, obtingué pensions per a promoure-les, sobretot amb França i Holanda. Organitzà una biblioteca, adquirint llibres i col·leccions de revistes i actes d'Acadèmies.

Calia donar un gran salt si volíem posarnos al nivell dels altres països d'Europa.

La tasca de Virgili no fou gens fàcil, trobà molta oposició, sobretot per part dels metges llatinistes que no veien amb bons ulls la ràpida evolució de la cirurgia i no els resultava gens agradable l'elevació de la categoria dels cirurgians, aquells mateixos als que abans tenien com a menyspreables subordinats. La seva reacció va ser la de voler anul·lar el prestigi naixent de la cirurgia i la del Cirurgià Major, intenció amb la qual presentaren una demanda en la que pretenien que els cirurgians de l'Armada havien de ser examinats pel Protomedicat, cosa que fou protestada per Virgili i atesa la seva protesta. Cosa que demostra el gran ascendent que Virgili havia conquistat amb la seva actuació.

La seva fama com a cirurgià es féu molt gran i se'l cridava per assistir els més alts personatges. Se'l nomenà cirurgià de cambra amb tots els honors i gratificacions i se li concediren títols de noblesa.

Després de la mort de Ferran VI, el 1759, amb l'arribada de Carles fou elegit un nou cirurgià de cambra anomenat Pere Perchet que vingué de Nàpols amb els nous reis. Virgili quedà postergat i separat dels seus càrrecs i amb un ambient en la cort que li era advers, ja que eren moltes les persones

ressentides pel seu gran enaltiment.

Trobat-se en aquestes condicions és quan decidí canviar d'ambient i traslladar-se a Barcelona, on es proposà crear un segon Col·legi de Cirurgia, seguint les mateixes normes de rigor i de selecció que havien regit en el de Cadis. Com tots recordaran, Barcelona aleshores mancava d'Universitat i el títol de cirurgià procedia generalment del Col·legi de cirurgians que l'atorgava previ examen i l'aval d'un mestre amb establiment obert. Amb la instauració de la Universitat de Cervera, aquesta expedia també títols de cirurgià, els posseïdors dels quals s'establien a Barcelona, contravenint les ordenances anteriors, que exigien la llicència del Col·legi. A més, tot-hom sabia que l'ensenyament de Cervera era purament retòric, desferrat i mancat totalment de suport pràctic, en canvi, els nomenats pel col·legi acreditaven uns anys de pràctica, cosa que representava una certa garantia. Aquesta era la situació a Catalunya l'any 1760, quan Virgili proposà la creació del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona, amb la gran experiència i prestigi que li conferia la creació i rendiment que havien tingut el de Cadis, puix que era del domini públic que els alumnes sortits d'allí eren els millors cirurgians del país.

L'oposició fou general però, per damunt de tot per part de la Universitat de Cervera amb el suport del Protomedicat, que tenia gran poder a la Cort. Afortunadament, el cirurgià de Cambra que, com hem dit abans, havia substituït Virgili, comprengué tot seguit les importants raons del projecte i el recolzà amb tota la seva influència i poder. De tal manera que en el mes de Setembre del mateix any Virgili rebia un ofici del mateix Rei nomenant-lo Director del Col·legi de Cirurgia de Barcelona. Perchet era nascut a Dijon i, com Virgili, educat a Montpeller.

Ja abans de signar els Estatuts i de què es realitzessin els projectes sobre el local, Vir-

gili, sempre tant expeditiu, ja havia escollit els seus col·laboradors entre les persones més preparades i començava l'ensenyament. Li foren assignats els diners que havia calculat necessaris i començaren les obres. Com emplaçament escollí un terreny situat en la immediata proximitat de l'Hospital de la Sta. Creu, per tal que els alumnes poguessin tenir fàcil accés al dit Hospital i contacte directe amb els pacients. El projecte de l'edifici fou realitzat per ell mateix i presentat a la Cort, on fou aprovat i confiada la seva realització a l'arquitecte Ventura Rodriguez.

En el Reglament per a l'entrada al Col·legi s'exigeix rigorós examen i títol de batxillerat en filosofia. És demana el llatí. Té prioritat l'ensenyament de l'anatomia, puix ja a Cadis, el 1722, ja s'obligava a la pràctica de 20 disseccions i també hi figuraven la botànica i la química.

En l'art. 12 diu que tots els alumnes que hagin estat degudament examinats pel Director i cinc mestres de la dita Escola i hagin cursat també llatí, lògica i filosofia en la mateixa Escola o en una altra, disfrutaran, igual que els metges, el distintiu de portar espasa i altres prerrogatives dels universitaris per a tot el regne.

Tot això representa la creació i la dignificació de la cirurgia a Espanya com a ciència independent. Els altres Col·legis que després s'anaren instal·lant seguiren el mateix model. Aquesta gran obra de Virgili fou continuada pels seus deixebles, sobretot per Antoni Gimbernat, Llorens Roland, Marià Ribas... etc i es formaren cirurgians que pogueren competir amb els de la resta d'Europa i contribuï al gran progrés de la cirurgia que no ha parat des d'aleshores fins al dia d'avui.

Virgili realitza aquí el mateix que havia realitzat Ambroise Paré a França: Recollir la cirurgia del fang de l'empirisme i elevar-la a la categoria de ciència.

(1) Sept siècles de Chirurgie. Prof. Emile Forgue

(2) Discours prononcé a la célébration du VII centenaire de la Faculté de Médecine de Montpellier

- (3) Antoni Cardoner "Història de la medicina a la Corona d'Aragó"
- (4) Forgue (loc. cit)
- (5) Garcia Goyanes Discurs de recepció de la Reial Acad. de Med. Barcelona
- (6) Biografia de Pedro Virgili, per Diego Ferrer (1963)